

Rus Seyyah Pyotr Aleksandroviç Çihaçov (1808-1890) ve Kırım Savaşı Arifesinde Anadolu'nun Panoraması

Melikşah ARSLAN*

ÖZ

1830-1835 ve 1845-1847 yılları arası İstanbul Rus Sefâreti'nde diplomat olarak görev yapan Pyotr Aleksandroviç Çihaçov (1808-1890), 1847-1863 yılları arasında Ege ve Marmara'dan Fırat havzasına ve Erzurum'a, Akdeniz'den Karadeniz'e Anadolu'un birçok bölgesine seyahat gerçekleştirmiştir. Seyahatleri sırasında jeolojik, botanik, zoolojik, paleontolojik ve arkeolojik olarak Anadolu'yu bilimsel anlamda gözlemleyen Çihaçov, özellikle günlüklerinde Anadolu'da seyahat ettiği bölgelerin etnik, dinî ve idarî yapısı, siyasî meseleleri, insanların ekonomik ve yaşamsal sorunları gibi konulara da yer vermiştir. Bu bakımdan Çihaçov, 15 Mayıs – 11 Ekim 1853 tarihleri arasında altıncı Anadolu seyahati sırasında tuttuğu günlüklerinde eski bir diplomat olarak Osmanlı'nın "iç meseleleri"ni diplomatik ve siyasî seviyelerde gözlemleyerek önemli tespitlerde bulunmuştur. Çihaçov, bu günlüklerinde bir jeolog ve doğa bilimci olarak seyahat güzergâhındaki yer şekillerini ve bitki örtüsünü detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Ancak daha da mühimi Çihaçov, Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde tuttuğu bu günlüklerinde taşradaki Osmanlı memurlarının ve Türk ve Türk olmayan Osmanlı unsurlarının yaklaşan Osmanlı-Rus savaşına ve bu sırada Osmanlı taşrasında seyahat eden bir "Rus"a karşı tavrı ve tutumunu tüm yalınlığı ile ortaya koymuştur. Bu bağlamda bütün aksi telkinlere ve hatta savaş esiri olma pahasına Kırım Savaşı arifesinde Anadolu'daki "tehlikeli" seyahatine devam eden Çihaçov, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Rusya ile yaklaşan savaş nedeniyle yükselen toplumsal heyecana karşın "Türk örgütlenmesi ve Türk düzenin ne kadar zayıf olduğunu görme imkânı" bulmuştur. Ulaştığı her bölgenin önde gelen resmî ve gayrresmî simalarının misafiri olarak kabul edilen Çihaçov, bu temasları sırasında Kırım Savaşı'nın Osmanlı devleti ve toplumuna yansımalarının anlaşılması açısından oldukça ilginç diyaloglar gerçekleştirmiştir. Çihaçov'un günlüklerinde kısa ve öz olarak yer verdiği bu tür ilginç temaslarının, seyahatinin özellikle Konya, Karaman, Mersin ve Adana kısmında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda eldeki bu çalışma, Anadolu'nun ünlü kâşifi olarak Rus doğabilimci, coğrafyacı ve seyyah Pyotr Aleksandroviç Çihaçov'u ve Kırım Savaşı arifesinde gerçekleştirdiği altıncı seyahatinin Osmanlı taşrasının toplumsal ve idarî yapısına dair önemli bilgiler sunan ilgili günlüklerini konu almıştır.

Anahtar Kelimeler: Pyotr Aleksandroviç Çihaçov, Rus Seyyah, Anadolu, Seyahat Günlükleri, Kırım Savaşı

Russian Traveler Pyotr Alexandrovich Chikhachyov (1808-1890) and a Panorama of Anatolia on the Eve of the Crimean War

ABSTRACT

Pyotr Alexandrovich Chikhachyov (1808-1890) served as a diplomat in the Russian Embassy in Istanbul, between 1830-1835 and 1845-1847, traveled to many parts of Anatolia from the Aegean and Marmara to the Euphrates basin and Erzurum, from the Mediterranean to the Black Sea in the years of 1847-1863. During his travels, Chikhachyov turned out to be a scientific observer of Anatolia in geological, botanical, zoological, paleontological and archaeological terms. In his diaries, Chikhachyov included issues such as ethnic, religious and administrative structure, political issues, and economic and vital problems of the people of the regions which he traveled. In this regard, Chikhachyov, as a former diplomat in his diaries during his sixth trip to Anatolia between 15 May - 11 October 1853, made observations of the Ottoman Empire on the diplomatic and political levels. In his diaries, as a geologist and naturalist, Chikhachyov described the landforms and vegetation on his travel route in detail. However, more importantly, in his diaries, which were kept just before the Crimean War, Chikhachyov showed the attitude of the Ottoman officers in the provinces and Turkish and non-Turkish Ottoman elements to the approaching Ottoman-Russian war and a "Russian" traveling in the Ottoman provinces. In this context, Chikhachyov continued his "dangerous" journey in Anatolia on the eve of the Crimean War at the expense of being a prisoner of war, and despite the increasing excitement in various regions of Anatolia caused by the upcoming war with Russia. As the guest of the leading official and informal figures of each region he traveled, Chikhachyov conducted very interesting dialogues which reflected the effects of the upcoming Crimean War on the Ottoman state and society. Those interesting contacts in Chikhachyov's diaries, concentrated especially in his travel through Konya, Karaman, Mersin and Adana provinces. In this context, this study deals with Russian naturalist, geographer and traveler Pyotr Alexandrovich Chikhachyov as the famous explorer of Anatolia and his diaries from his sixth trip which provides important information on the social and administrative structure of the Ottoman provinces on the eve of the Crimean War.

Keywords: Pyotr Alexandrovich Chikhachyov, Russian Traveler, Anatolia, Travel Diaries, Crimean War

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadim bir hareket olan seyahat kültürü, 19. yüzyılda gelişen kitlesel taşımacılık araçlarıyla toplumların etkileşiminin önemli bir aracı haline gelmiştir. Seyahat edenlerin ardında bıraktıkları

* Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-9860-6323, melikshaharslan@kmu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 21.10.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 27.11.2019

anlatıları ise bu etkileşimin ortaya konulması açısından vazgeçilmez tarihi kaynaklardır. Tarihi süreçte toplumların etkileşimi ve farklı toplumları tanımak gibi amaçların haricinde muhtelif gerekçelerle de seyahatler gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan Şark'a seyahat eden Batılı seyyahların geride bıraktıkları seyahat metinleri incelendiğinde, genel olarak Şark'a özgü olanı, yani kendi dünyalarında olmayanı aradıkları, bulamadıklarında ise "Şark"ı icat ettikleri görülmektedir. Genel anlamda Batılı için "öteki"ni inşa ederek var olan Şark'ı tahakküm altına almayı amaçlayan bu tür Oryantalist yaklaşımların* haricinde Doğu'yu bilimsel olarak araştırmayı amaçlayan seyahatler de mevcuttur. Pyotr Aleksandroviç Çihaçov'un, Anadolu seyahatleri sırasında yaptığı bölgenin jeolojisi, iklimi, bitki örtüsü, doğal kaynakları ve hayvan çeşitliliğine dair çalışmaları bu bağlamda kayda değerdir. Elbette bir bilim adamı olarak Anadolu'daki gözlemlerini bilimsel yöntem ve üslupla kaleme alan Çihaçov, bu tür çalışmalarının haricinde eski bir diplomat olarak seyahatleri sırasında tuttuğu günlüklerinde de 19. yüzyılın Osmanlı taşrasına ve toplumsal yapısına dair sunduğu bilgiler oldukça değerlidir. Çalışmamızda Çihaçov'un Anadolu seyahatleri sırasında tuttuğu günlükler, bu bağlamda değerlendirilmeye ve kıymetlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Rus Doğabilimci, Coğrafyacı ve Seyyah Pyotr Aleksandroviç Çihaçov'a Dair

Pyotr Aleksandroviç Çihaçov (1808-1890), babasının muhafız olarak görev yaptığı Çar I. Pavel'in (1796-1801) St. Petersburg yakınlarında bulunan Gatçina'daki malikânesinde asil bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Eğitimine evinde *Tsarskoye Selo* Lisesi (Çar Köyü) hocalarından aldığı derslerle başlayan Çihaçov, 1828'de Dışişleri Bakanlığı Devlet Koleji'nden (*Gosudarstvennaya Kollegiya İnostrannih Del*) mezun olduktan sonra Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi'nde tercümanlık görevinde bulundu. Akabinde Çihaçov, 1830'da İstanbul Sefâreti'nde diplomat olarak çalışmaya başladı. Bu görevi Çihaçov'a, Memalik-i Osmani'nin siyasi ve beşerî coğrafyasını oluşturan Anadolu, Mısır, Suriye ve Yunanistan gibi bölgelere seyahat etme imkânı verdi. Çihaçov, seyahatleri sırasında coğrafya ve genel olarak doğa bilimlerine karşı ilgisini keşfederek 1835'te İstanbul Sefâreti'ndeki görevinden ayrıldı. Bu doğrultuda birçok bilimsel disipline vâkıf olma gereğinin idrakiyle ünlü jeolog ve mineraloglardan kimya, mineraloji ve paleontoloji ders ve seminerleri almak üzere Münih ve Berlin'de bulundu.**

Çihaçov'un ilk çalışması, 1839'da ilk bilimsel gezilerine başladığı İtalya Yarımadası'nın doğal kaynakları ve coğrafyasına dair 1842'de yayımladığı Fransızca eseridir.*** Ancak Çihaçov'un Rusya ve Avrupa bilim camiasında isminin duyulmasını sağlayan çalışması, 1842'de Avrupalı bilim adamları tarafından henüz keşfedilmemiş olan Altay Dağları'nın coğrafyası ve jeolojisini incelemek üzere katıldığı bir bilimsel seyahatle gerçekleşmiştir. Çihaçov'un seyahati sırasındaki en önemli başarısı, dünyanın en büyük kömür kaynaklarından olan Kuzey Altaylar'da (Güney Sibirya) bulunan Kuznetsk kömür ocaklarının keşfi olmuştur. Ayrıca Çihaçov, Altayların coğrafi haritasının oluşturulmasının yanı sıra bölgedeki göçebe ve yerleşik halkların kültürleri ve gelenekleri üzerine gözlemlerde bulunmuş ve nihayet Altay Dağları'ndaki coğrafi ve jeolojik tasvirlerine dair çalışmasının sonuçlarını 1845'te Paris'te yayımlamıştır.****

Altaylar'a seyahatinden sonra 1845'te İstanbul Rus Sefâreti'nde bu kez ataşe olarak çalışmaya başlayan Çihaçov, bu görevi sırasında 1847'ye kadar yerel ağızlarıyla beraber Türkçeyi öğrenerek Anadolu'da planladığı seyahatlerine hazırlanmıştır. Rus Sefâreti'ndeki görevi sırasında Türkçeyi öğrenen Çihaçov'un bizzat Osmanlı sarayının da dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Öyle ki kaleme aldığı seyahatnâmesinin bir nüshasını Sultan Abdülmecid'e (1839-1861) takdim eden Çihaçov'a, "Rusya devlet-i fehimesi beyninde

* Birçok tanımlı olan Oryantalizm kavramı Edward Said'e göre "Batı'nın Şark'ı tahakkümü altına almak için icat ettiği yani gerçekte var olmayan Şark'a dair yazılan her şey"dir. Bkz. Said, 1998.

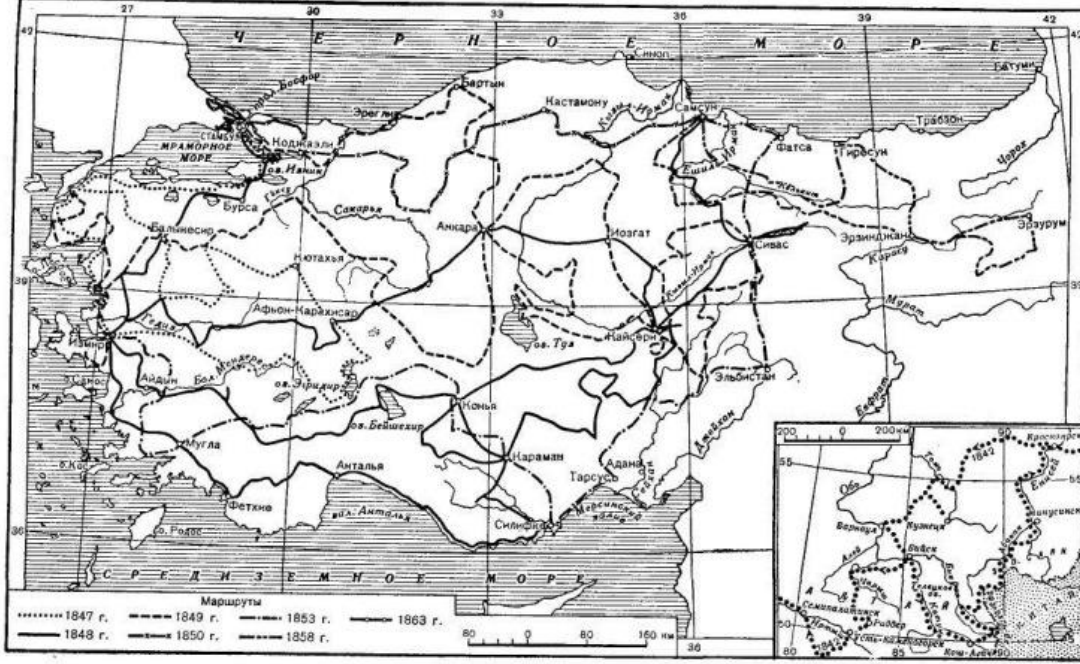
** A. P. Çihaçov'un babası Albay Aleksandr Petkoviç Çihaçov (1774-1827), annesi Anna Fyodorovna Çihaçova (1772-1849) ve küçük kardeşi ünlü seyyah Platon Aleksandroviç Çihaçov'dur (1812-1892). Bkz. Popovtsov (red.), 1911; 415; Arsenyev ve Petruşevskiy (red.), 1903; 884; Troelstra, 2016; 106-107; Dantsig, 1965; 148-159. P. A. Çihaçov'un hayatı ve çalışmalarına dair birçok ansiklopedi maddesinin yanı sıra Rusça kapsamlı monografiler de kaleme alınmıştır. Bunlardan en dikkat çekenini için bkz. Tsibulskiy, 1961.

*** Napoli Krallığı'nın güney vilayetlerinin coğrafi tasvirlerine dair çalışması için bkz. Tchihatcheff, 1842.

**** Tchihatcheff, 1845; 1845'ten itibaren İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin asli üyeliğine kabul edilen Çihaçov'un ülkesine ve bilime hizmetlerinin bir karşılığı olarak araştırma yaptığı Altayların en büyük dağ silsilelerinden birine (Hrebet Çihaçova) ismi verilmiştir. Çihaçov'un Altaylar'daki çalışmalarına dair bkz. Maloletko, 2007; 55-57; Tsibulskiy, 1959.

derkâr olan hüsn-i ittihad ve ittifak-ı kâmile binaen” bir kıta Murassa Osmanlı Nişanı verilmiştir.* Çihaçov, 1847’de Rus Sefâreti’ndeki görevinden ayrılarak hayatının 20 yılından fazlasını o dönemde bilimsel olarak çok az bilinen Anadolu’yu incelemeye adanmıştır. 1847-1863 arasında Ege ve Marmara’dan Fırat havzasına ve Erzurum’a, Akdeniz’den Karadeniz’e kadar toplam 7 seyahat gerçekleştirmiştir. (Popovtsov (red.), 1911; 416.)

Tablo 1: P. A. Çihaçov’un 1847-1863 Arası Anadolu Seyahatlerinin Güzergâhları

Экспедиции П. А. Чихачева по Малой Азии и горам Южной Сибири.

Kaynak: N. N. Baranskiy, N. B. Dik (Red.). (1959). Pyotr Aleksandroviç Çihaçov, *Oteçestvenne Fiziko-Geografi i Puteşestvenniki*, [Online] Available at <https://big-archive.ru/geography/domestic_physical_geographers/43.php>, [Erişim tarihi: 1.10.2019].

Anadolu’yu jeolojik, botanik, zoolojik ve paleontolojik olarak inceleyen ilk doğa bilimci olan Çihaçov, araştırma gezilerinin sonuçlarını 1853-1869 arasında *Asie Mineur: Description Physique, Statistique et Archéologique de Cette Contrée (Küçük Asya: Bu Ülkenin Fizik, İstatistik ve Arkeolojik Tasvir)* adlı 8 ciltlik doğa bilimlerinin farklı disiplinlerini içine alan klasik çalışmasıyla yayımlamıştır.** 8 ciltlik *Asie Mineur* adlı devasa çalışması Çihaçov’a Rusya ve Avrupa’da önemli bir tanınırlık sağlamıştır. Ayrıca Çihaçov, 1864’te Paris’te yayımladığı *Le Bosphore et Constantinople (Boğaziçi ve İstanbul)* adlı çalışması da *Asie Mineur* adlı külliyyatını tamamlayıcı bilgiler içermektedir.*** Ayrıca Çihaçov, seyahatleri sırasında *Pamyatniki Drevnosti v Maloy Azii (Küçük Asya’da Eski Eserler)* başlığıyla Anadolu’daki antik yerleşimleri incelediği Rusça makaleler kaleme almıştır.****

* Çihaçov’a nişan verilmesine dair 9 Kasım 1846 tarihli berat için bkz. BOA. A}DVN. MHM. 3/37.

** Tchihatcheff, 1853-1869. Çihaçov, 1870’lerin başında Anadolu seyahatleri sonrası yaşlılığından dolayı seyahatlerini sonlandırmasına rağmen bilimsel çalışmalarına devam etti. Coğrafi ve doğa bilim çalışmalarının yanı sıra Doğu Sorunu’na dair birçok siyasi çalışma yayımladı. Son olarak 1878’de 71 yaşındayken Cezayir ve Tunus’u ziyaret etti. 1880’de yayımladığı ilgili seyahat anlatısı için bkz. Tchihatcheff, 1880. 1869’da James Broun-Ramsay’ın (1848-1856 Britanya’nın Hindistan Valisi) torunu ile evlendikten sonra Floransa’ya yerleşti ve 1890’da burada öldü. Bkz. Popovtsov (red.), 1911; 417-418.

*** Tchihatcheff, 1864; Bu eseri Türkçeye de çevrilmiştir. Bkz. Tchihatcheff, 2019.

**** Bu makalelerinden en kapsamlı olanı için bkz. Çihaçov, 1855; 225-303.

3. 'P. A. Çihaçov'un Altıncı Küçük Asya Seyahati' (Şestoe Puteşesvie P. A. Çihaçova po Maloy Azii) (15 Mayıs - 11 Ekim 1853)

Çihaçov, doğabilimsel ve arkeolojik çalışmalarının yanı sıra Anadolu'da seyahat ettiği bölgelerin siyasi meseleleri, idarî yapısı, insanların ekonomik ve yaşamsal sorunları, Türk ve Türk olmayan Osmanlı unsurlarının toplumsal durumu gibi Kırım Savaşı ve dolayısıyla Islahat Fermânı'nın arifesinde *Şark Meselesi*'nin alt konularıyla da ilgilenmiştir. Bir başka deyişle, eski bir diplomat olarak Çihaçov, 'Küçük Asya' dediği Anadolu'da Rusya'nın emperyal iddiaları açısından stratejik sayılabilecek Osmanlı'nın 'iç meseleleri'ni diplomatik ve siyasi seviyelerde gözlemlemiş, tanımlamış ve tespitlerde bulunmuştur.* Bu bakımdan Çihaçov'un Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde 15 Mayıs – 11 Ekim 1853 tarihleri arasında altıncı Küçük Asya seyahati sırasında tuttuğu *Günlükler* dikkate değerdir.** Zira Çihaçov, 15 Mayıs'ta altıncı Anadolu seyahatine başladığında Prens Mençikov, (Aleksandr Sergeyeviç Menşikov, 1787-1869) Kutsal Topraklar'da Katolikler karşısında Ortodoksların haklarının korunması ve Rusya'nın Osmanlı Ortodokslarının hâmisisi olarak tanınması gibi konularda müzakerede bulunmak üzere özel bir görevle (2 Mart-21 Mayıs 1853) İstanbul'da bulunmaktaydı. Müzakerelerde beklediğini bulamayan Mençikov, 21 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrıldığında Osmanlı-Rus ilişkileri de kopmuştu.*** Nitekim Rus ultimatınınun Bâb-ı Âli tarafından kabul edilmemesi üzerine 22 Haziran'da Amiral Gorçakov komutasındaki Rus kuvvetleri Eflak-Boğdan'a girmişti. Bu tür askerî ve siyasi gelişmelerin yaşandığı ve elbette Türk kamuoyunun Rus diplomatının üsluptan yoksun tahkirlerinden dolayı savaşı açık bir şekilde kabul edecek heyecana sahip olduğu bir ortamda (Karal, 2011; 231.), Çihaçov, Anadolu'da altıncı seyahatini gerçekleştirme konusunda kararlılığını korumaktaydı. Çihaçov, altıncı seyahatinde günlük tutmaya başladığı Konya'dan Mersin, Adana, Sivas, Samsun'a ve buradan deniz yoluyla 20 Eylül'de İstanbul'a ulaşmıştır. 11 Ekim'de yani Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya resmî olarak savaş ilân etmesinden (4 Ekim 1853) yaklaşık bir hafta sonra İstanbul'dan ayrılmış, 24 Ekim 1853'te tarafsız Avusturya sınırına ulaşmıştır.

Çihaçov, altıncı Anadolu seyahati boyunca bir jeolog ve doğa bilimci olarak dar vadiler, ovalar, bozkırlar, otlaklar, nehirler, göller, yaylalar, kanyonlar gibi birçok farklı seyahat güzergâhındaki yer şekillerini detaylı bir şekilde tasvir ederek yerleşim yerlerinin barometrik ölçümlerini kaydetmiştir. Yer ve şahıs isimlerini oldukça düzgün bir şekilde kaydeden Çihaçov, bir arkeolog olarak seyahat güzergâhı boyunca antik kalıntılara özel ilgi göstermiştir. Nihayet, Çihaçov, Kırım Savaşı'nın Osmanlı devleti ve toplumuna yansımalarını, imparatorluğun bu bölgeleri özelinde çeşitli resmî ve gayresmî simalarla ilginç temaslarını kısa ve öz olarak ortaya koymuştur. Bu bakımdan Çihaçov'un altıncı Anadolu seyahati sırasında tuttuğu *Günlükler* tarafımızca incelenirken bu tür gözlemlerine yoğun bir şekilde yer verdiği seyahatinin özellikle Konya, Karaman, Mersin ve Adana kısmına odaklanılmıştır.

Çihaçov'un Anadolu seyahatinin en kritik kısmı 14 Haziran'da Konya Sille'de aldığı haberle başlamıştır. Çihaçov'un aktardığına göre ulak, İstanbul'daki Rus Sefiri Prens Mençikov'un ayrılmakta olduğu haberini getirmiştir. Bu ise resmî olarak Osmanlı-Rus ilişkilerinin koptuğu ve çok yakın bir gelecekte Osmanlı-Rus savaşının muhtemel olduğu düşüncesiyle 600 Türk ve 600 Rum evinden oluşan Sille'de Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında heyecana neden olmuştur. Kaldı ki Çihaçov'un kaydında, her gün buradan geçen Osmanlı askerî birliklerinin "savunmasız" Hristiyanlara karşı hakaretleri sıkça "acımasız" bir karaktere bürünürken, bu saldırılardan kaçan Rum ve Ermeni aileler Sille'deki Manastıra**** sığınmışlardır. Hristiyan ahali arasında Rus olduğu bilindiği için bu insanlarla karşılaştığında kendisinden para ve himâye talep ettiklerini ifade eden Çihaçov, Müslüman ahali ve askerî birlikler arasındaki heyecandan oldukça tedirgin

* Şark Meselesi'ne dair birçok yazı kaleme alan Çihaçov'un bu bağlamdaki yazılarından bazıları Fransızcadan Rusçaya tercüme edilerek yayınlanmıştır. Örnek olarak Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması bağlamında kaleme aldığı yazılarının bir derlemesi için bkz. Çihaçov, 1970.

** Çihaçov'un 1847-1863 yılları arasında Anadolu'daki seyahatleri sırasında tuttuğu *Günlükleri*, 1867'de Alman coğrafyacı August Heinrich Petermann (1822-1878) tarafından derlenmiş ve önemli bir kısmı da Rusçaya tercüme edilmiştir. Çalışmamızda kullanılan Çihaçov'un 1853'teki Anadolu seyahati sırasında tuttuğu *Günlükler*, V. V. Gordeyev tarafından Rusçaya tercüme edilerek 1970'te yayımlanmıştır. Bkz. Çihaçov, 1970; 201-217.

*** Prens Mençikov'un misyonuna dair detaylı bilgi için bkz. Royle, 2000; 34-49.

**** Çihaçov, sadece Sille'deki manastır ifadesini kullanmış, manastırın ismine yer vermemiştir. Dolayısıyla Sille'de bulunan Aya Elena Kilisesi veya Ak Manastır (Eflatun Manastırı) gibi mabetlerden birini kastettiği anlaşılmaktadır. Bu mabetler için bkz. Karpuz, 2015; 353-354; Eyice, 1966; 135-160.

olmuştur. Öyle ki Çihaçov, güvenliğini sağlayan Osmanlı memurlarının kendisine karşı oldukça ılımlı bir tutum sergilediklerini, aksi hâlde sonunun trajik olabileceğini belirtmiştir. Dahası Konya Valisi Hafız Mehmed Paşa'nın (1852-1854)* kendisini gizlice Sille'de ziyaret ederek biran önce Akdeniz'e ulaşması ve deniz yoluyla Avrupa'ya gitmesi yönünde ikna etmeye çalıştığını ileri sürmüştür. Ancak ahalinin heyecanı ve Hafız Mehmed Paşa'nın ısrarlarına rağmen Anadolu'da seyahat konusunda oldukça deneyimli olan Çihaçov, seyahatine planladığı şekilde devam etme konusunda kararlılığını korumuştur. (Çihaçov, 1970; 201-202.)

Çihaçov, 20 Haziran'da Konya Sille'den ayrılmış ve 2500 evden sadece 300'ü Hristiyan evi olan Konya'nın yazlık evlerinin bulunduğu *Mekren*'den geçerek Karaman'a doğru yola çıkmıştır. Çihaçov, yol boyu yer şekilleri, ayakta ya da yıkılmış kolonlarıyla antik kalıntılar ve bu kalıntılardan yapılmış köprüleri kısaca tasvir etmiş ve isimlerini düzgün bir şekilde telaffuz ettiği birçok Türk yerleşiminden geçerek 22 Haziran'da Karadağ'ın eteklerine ulaşmıştır. Burada Karaman'a seyahatinin son ayağında Çihaçov'un atlarını zor alıkoyduğu geniş otlaklar dikkatini çekmiştir. Otlaklardaki bitkinin hayvanların beslenmesi için oldukça faydalı *Briza Spicata* olduğunu ve Avrupa'da üremesinin hayvancılığın gelişimi için faydalı olacağını kaydeden Çihaçov'un bu bitkiden numune aldığı anlaşılmaktadır. (Çihaçov, 1970; 202.)

23 Haziran'da tarımsal açıdan oldukça verimli olan *Binbir Kilise* platosuna ilerleyen Çihaçov, terk edilmiş antik ve orta çağ kalıntılarıyla zengin *Madenşehir* köyünden geçerek Karaman'a ulaşmıştır. Çihaçov, Konya Valisi Hafız Mehmed Paşa'nın referansı ile Karaman'ın idarecisinin** evinde sıcak bir şekilde ağırlanmıştır. Burada geçirdiği sürede, bu idareci ile yaptığı "mantıklı ve ölçülü" tartışmalardan eğitilmiş Osmanlı memurlarının Rusya ile savaşa karşı olduklarına dair yeni bir kanıt daha bulduğunu aktarmıştır. (Çihaçov, 1970; 203.)

Karaman'da bir gece konaklayan Çihaçov, 24 Haziran'da yamaçlarında antik yerleşimler olan ancak yerel ahali tarafından arı kovana olarak kullanılan dar girişli doğal mağaraların bulunduğu boğaz ve vadiler arasından güneydoğu'daki dağlık bölgeye doğru ilerleyerek *Laman-Su/Sarcan-Su* olarak adlandırılan bir akarsuyun yakınlarında Ali Bey tarafından idare edilen *Aşhoğlu* Türkmen aşiretinin otlaklarına ulaşmıştır. Kış mevsiminde deniz kenarı Silifke'de ikamet eden bu aşiret, yaz mevsiminde Ağustos sonuna kadar dört ayı burada geçirirdi. Çihaçov ulaştığında mısır hasatı yapılan bu yaylada sıcaklık, Ağustos'ta sıfırın altına düşer ve kar yağmaya başlardı. Çihaçov, Aşhoğlu Türkmen aşiretinin otlaklarına ulaştığında Ali Bey'in misafiri olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Zira Çihaçov, burada geçirdiği sürede yaklaşan Osmanlı-Rus savaşı için asker toplamaya gelen Osmanlı memuru ile Ali Bey'in tartışmasına şahit olmuştur. Çihaçov'un aktardığına göre Osmanlı memurunun Aşhoğlu Türkmen aşiretinden 150 asker talebi Ali Bey tarafından açıkça reddedilmiştir. Bunun üzerine Türkmen aşiret reisi Ali Bey, "*tehditlerde bulunan memura, Osmanlı hükümetinin bağımsız bir politika izlemedeki güçsüzlüğünden dolayı başkası (Fransa) tarafından kışkırtılan bu savaşı tasvip etmediğini*" ifade etmiştir. Ali Bey tam bu sırada Çihaçov'a dönerek tartışmanın içeriğini açıkladıktan sonra Rus olmasına rağmen aşiretiyle birlikteyken himâyesinde olduğunu ve korkacak bir şey olmadığını bildirmiştir. (Çihaçov, 1970; 203-204.)

Çihaçov, Aşhoğlu aşiretiyle geçirdiği 2 günden sonra 26 Haziran'da Silifke'ye doğru yola çıkmıştır. Yol boyunca Ermenek-Su'yu (Göksu) takip etmiş, yer şekilleri, bitki örtüsü, antik kalıntılar ve Türk yerleşimlerini kısaca tasvir ederek ilerlemiştir. Çihaçov, hem kısıtlı zaman hem de "neyse ki milliyetini bilmeyen Türk birliklerinin şüpheli tavrından dolayı" daha kapsamlı bir çalışma yapamadan 28 Haziran'da 300 evli Silifke'ye ulaşmıştır. Her yerde büyük meyve bahçeleri, üzüm bağları, limon ve zeytin ağaçları bulunan Silifke'de genellikle *abdal**** olarak isimlendirilen ve yerel yetkililerden görece bağımsız olan birçok "göçebe çingene" (koçuyuşie tsigane) çadırının bulunduğunu aktarmıştır. (Çihaçov, 1970; 204.)

* Temmuz 1854'te Trabzon Valiliği'ne atanan Hafız Mehmed Paşa, Kırım Savaşı sırasında Erzurum'un Ruslardan geri alınmasındaki başarısızlığından dolayı 1856'da görevinden azledilmiştir. Bkz. Süreyya, 1996; 557-558.

** 1853'te Karaman kazası naib ve müdür tarafından idare edilmekteydi. Ahkâm defterlerinde Karaman kazasına dair yazılan hükümlerin Karaman naibi ve müdürü adına gönderildiği görülmektedir. Bkz. "Mülhakatıyla Eyalet-i Konya Valisi vezirim Mehmet Hafız Paşa iclahuya ve Karaman Kazası Na'ibine ve Müdir-i Kaza ve vücuhu memlekete hüküm ki..." Bkz. BOA. A.DVNSAHK. KR. d. nr. 37, s. 195, Hüküm nr. 3.

*** Çihaçov'un kullandığı *abdal* kelimesiyle, edebî ve tasavvufî bir anlamdan ziyade kendilerine *abdal* adını veren ve daha çok göçebe olarak yaşayan zümreleri ifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bazı *abdal* zümreleri, kazancılık, demircilik, sepetçilik gibi işlerle meşgul olmalarından dolayı *çingene*likle isnat edilmişlerdir. *Abdal*'ın bu bağlamdaki tanımı için bkz. Köprülü, 1988; 61.

Çihaçov, ertesi gün 28 Haziran'da Ortaçağ kalelerinden 'Kızlar Kalesi Adası'ndan (Kız Kalesi) geçerek kıyı şeridi boyunca Mersin'e doğru yola çıkmıştır. Yol boyunca pamuk ve zakkum ekili bahçeler, Göksu'ya bağlı küçük nehirler ve kumlu deniz kıyılarından ilerleyen Çihaçov'un dikkatini herşeyden çok "Grek" yazıtlarıyla dolu antik kalıntılar çekmiştir. Çihaçov'un antik Yunan ve Bizans dönemi kalıntılarına karşı yoğun ilgisi, bu dönemlere karşı bir özlemi de ifade etmektedir. Öyle ki Çihaçov, şimdilerde cami olarak kullanılan duvarlarında Grek yazıtları mevcut Bizans dönemi kilise kalıntılarında Günlükleri'nde ayrıca değinmiştir. Çihaçov, Bizans dönemi binalarının kalıntılarıyla kaplı yamaçlar, yıkık antik köprüler, tapınaklar, lahitler, tonozlar ve mezarlar arasından ilerleyerek 30 Haziran'da Mersin'de Ayaş köyünde müthiş deniz manzarasına sahip kolonları hâlâ ayakta duran *Sebaste** antik şehrine ulaşmıştır.**

Çihaçov, 2 Temmuz'da Tarsus'a ulaşmış ve burada Rus konsolosunun evinde kalmıştır. Çihaçov'un aktardığına göre yaz aylarında sıcaklıktan dolayı kimsenin bulunmadığı Tarsus, 80 Rum, 50 Ermeni, 200 Arap (20 kadar Nusayri Arap) olmak üzere 1700 evden oluşmaktadır. Bu bağlamda Çihaçov açıkça belirtmese de kalan evlerin Türk hanelere ait olduğu anlaşılmaktadır. Yine önemli bir liman olması nedeniyle Tarsus'ta Avrupalı tüccarların evleri ve yeni inşa edilmiş Rum evleri bulunmaktadır. Tarsus'ta bir gece kalan Çihaçov, ertesi gün Rus konsolosunun eşliğinde Mersin'e yola çıkmıştır. Konsolosluğun atlarıyla iki buçuk saatte Mersin'e ulaşan Çihaçov'un Rus konsolosluğunun himâyesinde bulunan ve yaklaşan Osmanlı-Rus savaşından dolayı tedirgin olan Rumları rahatlatmak için bir konuşma yapması planlanmıştır. Öyle ki İstanbul'dan gelen haberlerden dolayı *Muhammedî**** nüfus arasında tehlikeli bir heyecan baş göstermiştir. Bu heyecandan tedirgin olan Adana Valisi Mehmed Ziyaeddin Paşa, (1851-1854) "oldukça kibar bir mektupla" Çihaçov'u deniz üzerinden Avrupa'ya dönme konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Tarsus Rus konsolosu da Paşa'nın mektubundaki fikirlerini destekleyerek Çihaçov'un seyahatine devam etmemesi yönünde telkinde bulunmuştur. Ancak bu telkinlere rağmen burada bir hafta dinlendikten sonra seyahatine devam ederek Kozan'a ilerleyen Çihaçov, özellikle Kozan dağı civarındaki isyancıların kısa bir süre önce Adana valisinin birliklerine güçlü bir darbe indirmesinden dolayı bölgedeki "Türk örgütlenmesi ve Türk düzenin ne kadar zayıf olduğunu görme imkânı" bulmuştur. (Çihaçov, 1970; 206.)

Adana bölgesinde Osmanlı merkezi idaresinin etkinliğine özel bir dikkat gösteren Çihaçov, 'Kilikya'nın girişi olan Gülek Boğazı'ndan geçerek 18 Temmuz'da Adanalı sâkinlerin yazlık yerlerinden Kızıldağ civarına ulaştığında buradaki Türkmenlerin, Kozan dağındaki (isyancı) akrabalarından farklı olarak Osmanlı idaresini kısmen tanıdıklarını aktarmıştır. Bu bakımdan 1500 kişilik güçlü bir aileden olan Osmanlı kaymakamının da kalıcı olarak burada ikamet ettiğini belirtmiştir. Ancak 20 Temmuz'da birçok Avşar köyünün bulunduğu Aladağ'ın eteklerinden geçerken Osmanlı idaresinin bölgedeki aşiretler üzerindeki etkisi, Çihaçov'un seyahatini de zorlaştırmıştır. Öyle ki kalabalık bir Avşar kuvvetinin beyi Çihaçov'un yol izini (ferman) kontrol ederken Rus olduğunu görünce de kendisini savaş esiri olarak almak istemiştir. Ancak Çihaçov'un aktardığına göre Ruslara karşı düşmanca tutum sergilemeyen Osmanlı kaymakamının sert açıklamalarından sonra Avşar beyi adamlarıyla birlikte uzaklaşmıştır. (Çihaçov, 1970; 207-208.)

Bölgede bir haftadan fazla zaman geçiren Çihaçov, 27 Temmuz'da Aladağ'da bütün Avşar aşiretlerinin beyi Çadırcı Mehmet Bey'le buluşmuştur. Oldukça basit giyimli ve her yerinde silah olan Çadırcı Mehmed Bey, Çihaçov'u önce çok sert karşılamış ancak referans mektubunu okuyunca dostâne bir tutumla kendi topraklarında tam himâye sözü vermiştir. Akabinde Çihaçov, seyahati hakkında kendisiyle sohbet ederken geçirdiği tehlikeli zamanlardan bahsettiğinde Çadırcı Mehmet Bey, özellikle savaş söylentilerinden dolayı barış sağlanana kadar aşiretiyle kalmasını tavsiye etmiştir. Ancak Çihaçov, böyle uzun bir ikamette "Rus ajanı muamelesi" görebileceğini dolayısıyla acil olarak geri dönmesi gerektiği konusunda Çadırcı Mehmet Bey'i ikna etmiştir. (Çihaçov, 1970; 209-210.)

* Elaiussa Sebaste, Mersin'in Erdemli ilçesine bağlı Ayaş köyünde bulunan küçük bir antik Roma liman şehridir. Bkz. Robert, 2016; 489-491.

** Geceyi burada geçiren Çihaçov'un kampına gece vakti saldıran panter atlarını huzursuz etmişti. Bkz. Çihaçov, 1970; 204-205.

*** Muhammedilik, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in adına atfen, Batılı Katolik ve dolayısıyla Ortodoks tarih, dinî kilisevi misyoner metinlerinde sıkça kullanılan bir kavramdır. Temelde, Hz. Muhammed'in İslam peygamberi değil bizzat Hristiyanlık'tan esinlenmek suretiyle İslam'ın yaratıcısı olduğunu ima eder. Bu bakımdan Hristiyan ruhbanlığın İslâmiyet'i başından beri Hristiyanlığın sapkın bir mezhebi olarak gömesinin tipik bir ifadesi olmuştur. Bu ifade, 18, 19. yüzyıllar ve hatta 20. yüzyıl geç Oryantalist metinlerde de rahatlıkla yer bulmuştur. Hristiyanlığın İslam'a benzer bir bağlamda bakışına dair bkz. Bkz. Soykut, 2007; 3.

29 Temmuz'da Ceyhan üzerinden kuzeye yol alan Çihaçov, bölgedeki aşiretlerin Hristiyanların mallarına saldırıp manastırlarını talan ettiklerini ileri sürerek çaresiz Hristiyanların kendi etrafını sararak himâye istediklerini aktarmıştır. Öyle ki Çihaçov'a göre Hristiyanların bu iddialarını Kürtler ve Avşarların iki kez saldırısına uğraması doğrulamıştır. Bunun üzerine aşiretlerin saldırılarına karşı silahlanan Ermenilerin korumasında ilerleyen Çihaçov'a sadece maceraları hakkında bazı şeyler duyan ve kendisiyle tanışmak isteyen 2 Avşar yaklaşarak kendisinin "10 yıldır Anadolu'da ajanlık yapan *Moskof Beyi*" olup olmadığını sorabilmiştir. (Çihaçov, 1970; 210-214.)

Seyahatinin devamında Çihaçov, 12 Ağustos'ta Kızılırmak havzasından Sivas'a ulaştığında Rus birliklerinin Eflak-Boğdan'a girdiği haberini almıştı. Bunun üzerine Sivas Valisi İsmail Paşa (1853-1854) tarafından Çihaçov'un konakladığı Ermeni evine muhtemel bir saldırıya karşı 10 muhafız gönderilmiştir. Çihaçov, Tokat ve Amasya üzerinden 20 Ağustos'ta Samsun'a ulaştığında şehir İstanbul'dan gelen talimat üzerine Rus donanmasının muhtemel bir saldırısına karşı hazırlanmaktaydı. 24 Ağustos'tan 18 Eylül'e kadar Samsun'daki İngiliz Konsolosu Guarzino'nun evinde misafir kalan Çihaçov, konsolosun tavsiyesi üzerine kara üzerinden seyahat planını iptal ederek 18 Eylül'de deniz üzerinden yola çıkmış ve 20 Eylül'de İstanbul'a ulaşmıştır. 4 Ekim'de Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaş ilân etmesi üzerine Çihaçov, bir hafta sonra 11 Ekim'de Austrian Lyod* gemisiyle İstanbul'dan ayrılmış ve 24 Ekim'de tarafsız Avusturya'nın başkenti Viyana'ya ulaşmıştır.**

4. Sonuç

1847-1863 yılları arasında Ege'den Erzurum'a, Akdeniz'den Karadeniz'e Anadolu'un birçok bölgesine seyahat gerçekleştiren Rus doğabilimci coğrafyacı ve seyyah Pyotr Aleksandroviç Çihaçov (1808-1890), Anadolu'yu bilimsel anlamda gözlemleyen en önemli şahsiyetlerdendir. Anadolu'daki seyahatleri sırasında bölgenin jeolojisi, iklimi, bitki örtüsü, doğal kaynakları ve hayvan çeşitliliğine dair devasa bir külliyat kaleme alan Çihaçov, yanı sıra Osmanlı Devleti'nin son evresine denk gelen bu dönemin kaçınılmaz konusu olan Şark Meselesi'ne dair de birçok eser kaleme aldığı gibi seyahatleri sırasında bu meselenin farklı boyutlarına yönelik gözlemlerine de günlüklerinde yer vermiştir. Çihaçov'un, özellikle Anadolu'da seyahat ettiği bölgelerin etnik, dinî ve idarî yapısı, siyasî meseleleri, insanların ekonomik ve yaşamsal sorunları gibi konulara yer verdiği müstakil yazıları ve seyahat günlükleri dönemin Osmanlı taşrasının anlaşılması için oldukça önemlidir. Bu bağlamda eldeki bu makalede konu alınan Çihaçov'un altıncı Anadolu seyahatinde tuttuğu günlükleri, Kırım Savaşı arifesinde Rusya'ya karşı Müslüman ahalide yükselen tepki, bu tepkinin Müslüman ve Garımüslim Osmanlı unsurlarının ilişkilerine yansımaları, Osmanlı taşrasındaki resmi ve gayriresmi simaların yaklaşan savaşa karşı tutum ve tavırları, Osmanlı Devleti'nin taşrada asker toplamak gibi savaşa yönelik aldığı tedbirlerin uygulamadaki zorlukları ve elbette Çihaçov'un seyahati sırasında Rus vatandaşlığından dolayı yaşadığı sorunları kısa ve öz olarak ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Çihaçov, sadece bir doğabilimci olmanın ötesinde yazılarında Anadolu'nun sosyal, siyasal ve idari yapısına da yer veren bir tarihi şahsiyet olarak Türk tarihçiliği açısından derinlemesine araştırılması gereken bir konudur.

Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul

Bab-ı Asafî, Karaman Ahkâm Defterleri (A.DVNSAHK. KR.) d. nr. 37, s. 195, Hüküm nr. 3.

Sadaret, Mühimme Evrakı (A}DVN. MHM.) 3/37.

2. Kitaplar

Autoren Kollektiv, Der Lloyd in Triestgestern-heute-morgen. Vom Österreichischen Lloyd zum Lloyd Triestino, Triest, Lloyd Triestinodi Navigazione, 1987.

Dantsig, B. M. Russkie Puteşestvenniki na Blijnem Vostoke, Moskova, Mısl, 1965.

Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1854) cilt: V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

* 1833'te gemicilik şirketi olarak kurulan Österreichische Lloyd, Avusturya-Macaristan'ın Akdeniz'deki en büyük nakliye şirketi iken zamanla yük ve yolcu taşımacılığı alanında dünyanın en büyük şirketi haline gelmiştir. Bkz. Autoren Kollektiv, 1987; 66.

** Çihaçov'a göre İngiliz Sefiri Sir Stratford Canning'in (Stratford de Redcliffe) baskısıyla "mütereddit Sultan" Rusya'ya savaş ilan etmişti. Bkz. Çihaçov, 1970; 214-217.

- Royle, Trevor. *Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856*, New York, Pgrave Macmillan, 2000.
- Said, Edward. *Oryantalizm*, Çev.: Nezih Uzel, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1998.
- Soykut, Mustafa. *Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Tchihatcheff, Pierre de. *Asie Mineur: Description Physique, Statistique et Archéologique de Cette Contrée*, Gide et Paris, J. Baudry, puis L. Guérin, 1853-1869.
- Tchihatcheff, Pierre de. *Coup d'oeil sur la Constitution Geologique des Provinces Meridionales du Royaume de Naples*, Berlin, S. Schropp & Comp, 1842.
- Tchihatcheff, Pierre de. *Espagne, Algérie et Tunisie*, Paris, J.-B. Baillièrè, 1880.
- Tchihatcheff, Pierre de. *İstanbul ve Boğaziçi*, Çev.: Ali Berktaş, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Tchihatcheff, Pierre de. *Le Bosphore et Constantinopole*, Paris, T. H. Morgand, 1864.
- Tchihatcheff, Pierre de. *Voyage Scientifique dans l'Altai Oriental et les Parties Adjacentes de la Frontiere de Chine par Pierre de Tchihatcheff*, Chez Gide, Paris, Libraire-Editeur, 1845.
- Troelstra, A. S. *Bibliography of Natural History Travel Narratives*, Utrecht, KNNV Publishing, 2016.
- Tsıbulskiy, Vladimir Vasilyeviç. P. A. Çihaçov – İssledovatel, Puteşestvennik, Moskova, Gos. İzdatelstvo Geogr. Lit-ri, 1961.
- Tsıbulskiy, Vladimir Vasilyeviç. P. A. Çihaçov – Vıdayuşıysya İssledovatel Altaya, Kemerovo, Kn. İzdatelstvo, 1959.

3. Ansiklopediler

Arsenyev, K. K. & Petruşevskiy, F. F. (red.). (1903). *Pyotr Aleksandroviç Çihaçov*. Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza i Efrona. (T. 38A (76), ss. 884-885). St. Petersburg: Semenovskaya Tipo-Litografii (İ. A. Efrona).

Çihaçov, P. A. (1855). *Pamyatniki Drevnosti v Maloy Azii*. Trudi Vostoçnoy Otdeleniya Russkavo Arheologičeskavo Obşestva (Ç. 2, ss. 225-303.). St. Petersburg: İzdatestvo Tipografiya İmperatorkovo Akademii Nauk.

Çihaçov, P. A. (1970). Şestoe Puteşesvie P. A. Çihaçova po Maloy Azii (15 Maya - 11 Oktyarbriya 1853 g.) (Per. s Nem. V. V. Gordeyeva). *Velikie Derjavı i Vostoçnyı Vopros*, (Sost., Avt. Predisl. i Primeç. V. V. Tsıbulskiy) ANSSSR (ss. 201-217). Moskova: Institut Vostokovedeniya.

Edwards, R. W. (2016). *Sebaste (Cilicia)*. The Eerdmans Encyclopedia of Early Christian Art and Archaeology, (Ed., Paul Corby Finney) (ss. 489-491). Michigan: William B. Eerdmans Publishing.

Karpuz, H. (2015). *Aya Elena Kilisesi*, Konya Ansiklopedisi, (C. 1, s. 353-354). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Köprülü, O. F. (1988). *Abdal. DİA* (C. 1, ss. 61-62). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Maloletko, A. M. (2007). 200 Let so Dnya Rojdeniya Geografa, Vostokoveda, İssledovatelya Altaya P. A. Çihaçova (1808-1890), *Altayskiy Kray 2008 g.* (ss. 55-57.). *Kalendar Znamenat i Pamyat Dat*, Barnaul: Kultura Altaykovo Kraya.

Popovtsov, A. A. (red.). (1911). *Pyotr Aleksandroviç Çihaçov*. *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, (T. 23, s. 415-418). St. Petersburg: İzd. İRİO, Tip. Glavnovo Upr. Udelov.

Süreyya, M. (1996). *Hafız Mehmed Paşa, Sicill-i Osmani*, (C. 2, ss. 557-558). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

4. Makaleler

Eyice, S. (1966). “*Konya ile Sille Arasında Ak Manastır*”, *Şarkiyat Mecmuası*, sayı: 6, s. 135-160.

5. Elektronik Kaynaklar

N. N. Baranskiy, N. B. Dik (Red.). (1959). *Pyotr Aleksandroviç Çihaçov, Oteçestvenne Fiziko-Geografi i Puteşestvenniki*, [Online] Available at <https://big-archive.ru/geography/domestic_physical_geographers/43.php>, [Erişim tarihi: 1.10.2019].